

*Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Економічна ефективність виробництва зерна та шляхи її підвищення в сільськогосподарських підприємствах

Постановка проблеми. Зернове господарство відіграє важливу роль в аграрному секторі України, забезпечуючи стабільне постачання населення хлібом і хлібобулочними виробами, а також сировиною для промислової переробки. Виробництво, переробка і експорт зерна в Україні дають суттєві грошові надходження до бюджету і є важливими секторами працевлаштування населення країни. Крім того, зернова галузь країни має значний потенціал розвитку, пов'язаний, перш за все, з наявністю багатих земельних ресурсів і достатньої кількості кваліфікованої робочої сили. Тому дослідження проблеми економічної ефективності виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах та пошук шляхів її підвищення набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над дослідженням проблем економічної ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами працювали такі відомі економісти, як В.Г. Андрійчук [1], Ю.П. Воскобійник, О.Г. Шпикуляк [2], П.І. Гайдучський, В.А. Кадієвський, М.Ю. Коденська, С.В. Кучер [3], М.Г. Лобас, Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук [8], М.Й. Малік [4], Т.Ю. Приймачук, Д.Ю. Словей, В.П. Ситник, О.М. Шпичак та багато інших. Автори аналізують сучасний стан зернового комплексу України, висвітлюють чинники, які визначають тенденції на ринку зерна, здійснюють аналіз і прогноз можливостей України як експортера зернових. Разом із тим

ряд проблем залишаються малодослідженими та вимагають подальшого наукового обґрунтування і практичного вирішення. Зокрема це питання підвищення економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах окремих регіонів. Усе це засвідчує актуальність теми проведення дослідження та зумовлює її вибір.

Мета статті полягає в дослідженні загальних тенденцій виробництва і реалізації зерна в Україні та факторів, що впливають на економічну ефективність виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Зернові культури щорічно займають більше половини загальної посівної площі в Україні та забезпечують значну частину доходів сільськогосподарських підприємств.

Згідно з даними статистичної звітності (табл.1), за останні 20 років простежується тенденція до збільшення питомої ваги зернових культур у структурі посівних площ. В 1990 р. їх частка становила 45%, а у 2012 р. – уже 55,6%. Також слід зазначити, що перевищити рівень урожайності 1990 року за роки незалежності вдалося лише в 2011 році. В цей рік урожайність зернових, з урахуванням кукурудзи, по всіх сільськогосподарських підприємствах досягала 37,0 ц/га, тоді як у західноєвропейських країнах середнім рівнем урожайності вважається 50-60 ц/га. Проте це не завадило у 2012 році довести виробництво зерна в Україні до 46216 тис. тонн, проти 24459 тис. тонн у 2000 р., тобто спостерігається відчутне збільшення виробництва згаданої продукції.

1. Динаміка розвитку виробництва зернових в Україні*

Показник	Рік							2012 до: +,-		
	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	1990	2000	2010
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га	14522	13963	12587	14605	14576	15321	14792	270	2205	216
Питома вага зернових у структурі посівних площ, %	45,0	45,7	50,2	57,6	56,0	56,8	55,6	10,6	5,3	-0,4
Урожайність з 1 га, ц	35,1	24,3	19,4	26,0	26,9	37,0	31,2	-4	12	4
Валовий збір, тис. тонн	51009	33930	24459	38016	39271	56747	46216	-4793	21757	6945
Виробництво зерна на одну людину (жителя), кг	983	659	497	807	856	1242	1014	31	517	158
Виробництво зерна господарствами населення, тис. тонн	1445	2748	4495	9225	9492	12528	10141	8696	5646	650
Урожайність зерна в господарствах населення з 1 га, ц	35,8	28,0	26,9	26,4	25,0	31,5	25,4	-10,4	-1,5	0,4
Питома вага господарств населення у виробництві зерна, %	2,8	8,1	18,4	24,3	24,2	22,1	21,9	19,1	3,6	-2,2
Виробництво зерна сільгоспідприємствами, тис. тонн	49564	31182	19964	28790	29779	44219	36075	-13489	16111	6296
Урожайність зерна в сільгоспідприємствах з 1 га, ц	35,1	24,0	18,3	25,9	27,6	39,0	33,4	-1,7	15,1	5,8
Питома вага сільгоспідприємств у виробництві зерна, %	97,2	91,9	81,6	75,7	75,8	77,9	78,1	-19,1	-3,6	2,2

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7].

З економічної теорії відомо, що існує два шляхи підвищення ефективності виробництва: збільшення обсягів виробництва при фіксованих витратах і зниження рівня витрат за фіксованого рівня виробництва [5, с. 18]. На жаль, жоден з указаних шляхів не простежується в зерновому виробництві. Стосовно урожайності зернових культур відсутня стабільність (велика залежність від кліматичних умов), тоді як виробники декларують подальше зростання своїх виробничих витрат. Тому українські зерновиробники змушені займати пасивну позицію на ринку і по суті є отримувачами ціни, яка встановлюється іншими учасниками ринку.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що нині серед більшості зерновиробників існує практика «продати те, що вироблено» замість «виробляти те, що продається». Останнє відповідає виробничій концепції маркетингу, суть якої полягає в збільшенні обсягів виробництва при зменшенні витрат і практично «автоматично» веде до зростання продажів, а, отже, до збільшення прибутку.

Одним із найбільш важливих показників ефективності виробництва зерна слугує рентабельність, яка з 2007 року неухильно зменшується, окрім 2010 року, коли зафіксовано її підвищення (рис. 1).

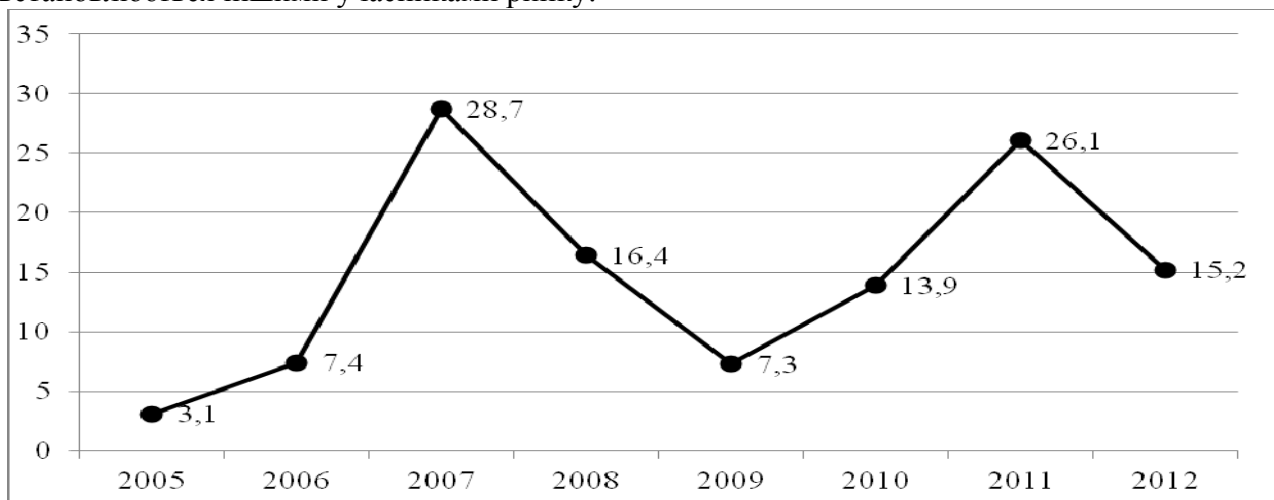

Рис. 1. Динаміка рентабельності виробництва зернових культур, %*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7].

За даними рис. 1, найбільшою прибутковість зернових була у 2007 і 2011 роках – 28,7 та 25,4% відповідно. Якщо розглядати окремо кожну культуру, то найрентабельнішим є вирощування кукурудзи із показником у 2009 році 21,5%, у 2010 році – 29,8%, а в 2011 році – 38,6%. Найбільшим падіння рентабельності виявилось у жита. Так, у

2010 році його вирощування було збитковим із показником рентабельності -18%. Це пояснюється високою собівартістю виробництва та невисокими реалізаційними цінами зерна на внутрішньому ринку.

Виробництво зерна в Україні за основними категоріям господарств наведено в табл. 2.

2. Виробництво зернових за основними категоріями господарств України*

Категорія господарства	Виробництво зернових по господарствах, тис. т				Відношення 2012 р. до 2009 р., %
	2009	2010	2011	2012	
Усі категорії господарств	46028,3	39271	56746,8	46216,2	100
С.-г. підприємства	35841,9	29779	44219,3	36075,0	101
з них: державні підприємства	857	654	948,2	940,3	110
недержавні підприємства,	34984,9	29125	43271,1	35134,7	100
з них: фермерські господарства	5555,8	4702,5	6734,6	5046,0	91
Господарства населення	10186,4	9491,6	12527,5	10141,2	100

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7].

За даними табл. 2, за аналізований період валовий збір зерна по всіх категоріях господарств практично не змінився, крім державних підприємств, де зростання було лише 10%, у фермерських господарствах зменшився на 9%. Хоча фермерський рух в Україні розвивається, у зерновиробництві фермери поки не відіграють вагомої ролі. Фермерські господарства виробляють загалом ще менше зерна, ніж господарства населення. Так, виходячи із наведеного, можна вважати, що основними зерновиробниками в Україні є саме сільськогосподарські підприємства.

Розглянемо виробництво зернових культур за регіонами України. Відповідно до ґрунтово-кліматичних поясів, на території України розрізняють три основних природно-кліматичних і економічно-виробничих зони: Полісся, Лісостеп, Степ. Окремо виділяються гірські області, в яких впроваджуються специфічні системи землеробства. Зернові культури вирощують по всій території України, з півночі на південь та із заходу на схід. Але зона найсприятливіших природно-кліматичних умов для зернових проходить на межі Лісостепу і Степу.

Якщо розраховувати середньорічне виробництво зерна за областями України протягом останніх 4 років, то перша п'ятірка виглядатиме наступним чином: Полтавська, Вінницька, Черкаська, Одеська і Дніпропетровська області (рис. 2).

Показники 2012 року в цьому відношенні не суттєво відрізняються від середніх кількарічних значень. Найбільший валовий збір зерна в перших п'яти областях зумовлений великими розмірами посівних площ, а саме 31,2% від загальної площі посіву, природно-кліматичними умовами, які сприяють високій урожайності та розвиненою виробничою інфраструктурою, що дає можливість швидко та вигідно збувати зібраний урожай без значних втрат.

Як було зазначено, однією із областей, де виробництво і реалізація зерна для сільськогосподарства має особливе значення, є Черкаська область, у якій реалізація зерна – основне джерело надходження коштів, необхідних для відтворення сільськогосподарського виробництва.

Тому обґрунтованим видається всебічне вивчення тенденції розвитку зернової галузі в регіоні, економічної ефективності виробництва зерна і визначення основних напрямків її підвищення. Економічна ефективність виробництва зерна характеризується здатністю підприємств виробляти максимальний обсяг продукції необхідної якості з мінімальними витратами та реалізовувати її з найменшими втратами за найбільшими цінами. Тобто, економічна ефективність залежить від того, наскільки продукція відповідає вимогам ринку та споживача.

Рис. 2. Структура виробництва зерна за областями в 2009 – 2012 рр.*

*Розраховано автором за даними Державної служби статистики України [7].

Одним із лідируючих у виробництві і реалізації зерна в Черкаській області виступає Тальнівський район, де зернова галузь є провідною для абсолютної більшості сільськогосподарських підприємств регіону. Це підтверджується структурою грошових надходжень від реалізації сільськогосподарської продукції, де частка зерна в 2011 р. перевищує 44%, а в структурі продукції рослинництва – 48%. Це дає підстави стверджувати, що реалізація зерна – основне джерело надходження коштів, необхідних для відтворення сільськогосподарського виробництва.

Проаналізуємо фактори, що впливають на ефективність виробництва зерна сільсько-

сподарськими підприємствами на прикладі Тальнівського району Черкаської області. На ефективність виробництва продукції в сільському господарстві впливає велика кількість різноманітних факторів. Їхній вплив не є однаковим і статичним, а навпаки, в різні періоди часу на ефективність впливає той чи інший набір факторів тією чи іншою мірою.

Розглянемо вплив концентрації посіву на ефективність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області у 2012 р. (табл. 3).

3. Вплив концентрації посіву на ефективність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області, 2012 р.*

Показник	Групи за площею зернових культур, га			Усього по району
	I – до 400	II – 401-1500	III – більше 1500	
Кількість господарств у групі	9	9	11	29
Площа на одне господарство	245	804	1571	921
Виробництво зерна в середньому на господарство, ц	11385	44002	104546	56845
Урожайність, ц/га	46,5	54,7	66,5	63,5
Виробничі витрати на 1 га зерна, грн	4182	4618	4806	4704
Повна собівартість 1 ц, грн	126,33	116,22	116,40	121,06
Ціна 1 ц зерна, грн	123,59	126,37	133,58	132,53
Отримано прибутку від 1 ц реалізованого зерна, грн	7,3	10,2	15,2	11,5
Рентабельність зерна, %	6,2	8,7	12,0	8,5

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Черкаській області та Управління АПР Тальнівського району [6, 9].

Вплив концентрації посіву на ефективність зернових культур у сільськогосподар-

ських підприємствах Тальнівського району Черкаської області дає змогу зробити наступ-

ні висновки. Так, зі збільшенням площі посіву підвищується економічна ефективність виробництва продукції, тобто концентрація позитивно впливає на ефективність виробництва. При цьому, у першій групі господарств до 400 га рівень рентабельності становить 6,2%, у другій, з площею від 401 до 1500 га, рентабельність виробництва підвищується до 8,7%. Також підвищується урожайність на 8,2 ц/га, знижується собівартість продукції на 10,11 грн, зростає ціна реалізації на 2,78 грн і, як наслідок, зростає прибуток на 1 ц зерна на 2,9 грн. Ще кра-

щими є показники в III групі господарств, із площею посіву понад 1500 га. Тут порівняно з першою групою урожайність зростає на 20 ц/га, також знижується собівартість виробництва на 9,93 грн, зростає ціна реалізації на 9,99 грн і, як наслідок, зростає прибуток на 1 ц зерна на 7,9 грн і рівень рентабельності зерна становить 12%.

Вплив урожайності на ефективність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області у 2012 р. наведений у табл. 4.

4. Вплив урожайності на ефективність виробництва зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області, 2012 р.*

Показник	Групи за урожайністю зернових культур, ц/га			Усього по району
	I – до 45	II – 45,1-65	III – більше 65	
Кількість господарств у групі	7	16	6	29
Площа на одне господарство	369	973	1429	921
Виробництво зерна в середньому на господарство, ц	14712	52182	118434	56845
Урожайність, ц/га	39,8	53,6	82,9	63,5
Виробничі витрати на 1 га зерна, грн	3844	4593	5165	4704
Повна собівартість 1 ц, грн	129,07	114,25	117,60	121,06
Ціна 1 ц, грн	129,34	127,65	133,17	132,53
Отримано прибутку від 1 ц реалізованого зерна, грн	0,3	13,4	14,6	11,5
Рентабельність зерна, %	0,2	11,7	12,2	8,5

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Черкаській області та Управління АПР Тальнівського району [6, 9].

Вплив урожайності на ефективність зернових культур у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області дає підстави зробити висновок, що зі збільшенням урожайності зростає економічна ефективність виробництва. Так, у першій групі господарств, де урожайність становить 39,8 ц/га, рентабельність виробництва є найнижчою – 0,2%. У другій групі сільськогосподарських підприємств, урожайністю від 45,1 до 65 ц/га, рентабельність виробництва зерна зростає до 11,7%. Також у цій групі прибуток від реалізації зернових

культур більший на 13,1 грн. Але найоптимальнішою є III група господарств, де урожайність становить понад 65 ц/га. У цій групі господарств порівняно з першою групою собівартість виробництва знижується на 11,47 грн, ціна реалізації зростає на 3,83 грн, прибуток від реалізації зернових вищий на 14,3 грн, а рівень рентабельності зерна становить 12,2%.

Проаналізуємо ефективність виробництва зерна у сільськогосподарських підприємствах Тальнівського району Черкаської області (табл. 5).

5. Показники економічної ефективності виробництва зерна підприємствами Тальнівського району Черкаської області*

Показник	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. до 2008 р., %
Урожайність, ц/га	24,25	49,44	48,60	38,59	63,47	261,73
Повна собівартість 1 ц зерна, грн	92,91	82,49	85,79	131,25	121,06	130,34
Ціна реалізації 1 ц зерна, грн	81,64	76,00	81,84	106,8	132,53	162,30
Прибуток (збиток), грн:						
на 1 ц зерна	-11,28	-6,50	-3,94	-6,45	11,47	x
на 1 га посіву	-211,56	-188,98	-243,66	-212,85	516,22	x
Рівень рентабельності (збитковості), %	-12,1	-7,9	-4,6	-5,7	8,5	x

*Розраховано автором за даними Головного управління статистики у Черкаській області та Управління АПР Тальнівського району [6, 9].

Зернове виробництво в Тальнівському районі, як свідчать дослідження, незважаючи на організаційно-економічні ускладнення сучасного етапу господарювання, є основною спеціалізацією більшості сільськогосподарських підприємств, тому зернова продукція виступає основним джерелом доходів сільськогосподарських підприємств.

Виходячи з даних таблиці, можна зробити висновки, що діяльність сільськогосподарських підприємств Тальнівського району в період з 2008 по 2011 р. була збитковою. Проте в 2012 р. спостерігається прибутковість, у зв'язку з чим було досягнуто рівня рентабельності 8,5% за рахунок значного підвищення урожайності зернових культур (майже в 3 рази) порівняно з 2008 роком, а також збільшення собівартості лише на 30 відсоткових пункти.

Пріоритетами розвитку зернового господарства Тальнівського району Черкаської області є забезпечення нарощування виробництва високоякісного зерна, стримування негативних процесів, що мають місце у сфері реалізації та просування товару до споживача.

На нашу думку, основна мета стратегії розвитку зерновиробництва в районі має полягати у здійсненні з боку держави певних трансформаційних заходів, дійових та ефективних методів, способів і механізмів, які б забезпечили переведення основних галузей аграрної сфери на модель сталого інноваційного нарощування виробництва, підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності продукції. Зокрема, доцільно приділити увагу чинникам, що сприяють підвищенню ефективності виробництва за маркетинговими каналами збуту; провести зміни в державному регулюванні на зерновому ринку, а саме удосконалити цілі та методи державного регулювання зернового ринку, поліпшити аналіз ринку зерна та надання інформаційних послуг операторам ринку.

Підвищення врожайності зернових культур у районі та області можна також досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інтенсифікацією галузі, а саме:

внесення науково обґрунтованих доз мінеральних добрив, застосування засобів захисту і регуляторів росту рослин; використання сортів і гібридів інтенсивного типу по кращих попередниках; зменшення втрат врожаю під час збирання. За рахунок цих заходів можна одержати приріст врожаю 25,5 ц з 1 га [11]. Одним із ключових напрямів підвищення ефективності виробництва зерна у Тальнівському районі повинно стати застосування науково обґрунтованих сівозмін. Аналіз різних ґрунтових умов переконує, що у сівозміні продуктивність більшості культур на 30-50 % вища, ніж у беззмінних посівах. Чергування культур у сівозміні поліпшує фітосанітарний стан посівів і забезпечує високу врожайність. Зокрема приріст урожайності різних сортів озимої пшениці з використанням 3-пільної сівозміни становитиме в середньому 7 центнерів з одного гектара. Застосування добрив під зернові культури повинно забезпечити оптимальне живлення рослин, високий урожай зерна, а також підвищення родючості ґрунтів [3].

Висновки. В умовах становлення ринкових відносин ефективність виробництва зерна визначає його конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, тобто здатність до розширеного відтворення, зростання обсягів виробництва, збільшення кількості робочих місць, підвищення заробітної плати працівників та ін. Зернове виробництво в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області є однією з основних прибуткових галузей. У процесі дослідження з'ясовано, що основними факторами, які позитивно впливають на економічну ефективність виробництва зерна, є збільшення площі посіву, тобто концентрація та підвищення урожайності. Низька ефективність зерновиробництва не дає можливості використовувати наявні резерви зростання валових зборів зерна. Тому проведені дослідження та їх результати свідчать, що тільки нові технології підвищення врожайності можуть внести суттєві зміни у зростання ефективності виробництва зернових та на цій основі підвищити ефективність аграрного виробництва.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз / В.Г. Андрійчук – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Витрати на ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Шпичак О.М., Воскобійник Ю.П., Шпикуляк О.Г. та ін.]; за ред. Ю.П. Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 440 с.
3. Кучер С.В. Фактори впливу на стан ефективності зернового господарства в Україні С.В. Кучер // Економіка АПК. – 2004. – №1. – С. 114-118.
4. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. - № 7. – С. 132–139.
5. Мочерний С.В. Економічна теорія: Підручник / С.В. Мочерний, М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 856 с.
6. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Тальнівського району Черкаської області за 2007-2012 рр. Форма № 50-сг (річна). Управління агропромислового розвитку Тальнівської РДА Черкаської області.
7. Офіційний сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]: Статистична інформація. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
8. Розвиток і регулювання ринків сільськогосподарської продукції та продовольства [Текст] : матеріали 5-ї міжнар. наук. - практ. конф. молод. вчен. (у заоч. формі) / Нац. акад. аграр. наук України, ННЦ "Ін-т аграр. економіки" ; редкол. : Ю. О. Лупенко, В. М. Жук, М. Й. Малік [та ін.]. – К. : ННЦ "ІАЕ", 2013. - 224 с.
9. Статистичний збірник „Сільське господарство Черкащини” за 2012 рік / за ред. Л.М. Безхлібняк. – Черкаси: Головне управління статистики у Черкаській області Державної служби статистики України, 2013. – 374 с.
10. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року [Текст] / [за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка] ; Нац. акад. аграр. наук України, Нац. наук. центр "Ін-т аграр. економіки". – К. : ННЦ "ІАЕ", 2012. - 180 с.
11. Чмирь С. М. Напрямки підвищення ефективності зерновиробництва / С.М. Чмирь // Економіка АПК. – 2007. – №8. – С. 21-24.

Стаття надійшла до редакції 28.02.2014 р.

*

УДК 631.1.027 (477.83)

*Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної економіки та менеджменту ЗЕД
Ю.П. КАШУБА, кандидат економічних наук
Львівський національний аграрний університет*

Маркетинг як система управління виробничо-збутовою діяльністю аграрних підприємств

Постановка проблеми. Черговий етап розвитку української економіки впритул підвів українські підприємства до усвідомлення проблеми щодо необхідності практичного застосування маркетингових принципів у своїй повсякденній діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням теоретичних аспектів маркетингу займалися багато вітчизняних та зарубіжних вчених: В. Багієв [1], Г. Армстронг, Ф. Котлер [2], А. Грузінов [3], І.О. Соловйов, О.В. Самчук [4], М.Л. Christopher

[5], J. B. Houlihan [6], D.M. Lambert, M.C. Cooper, J. D. Pagh [7], K.R. Oliver, D.M. Webber [8].

Мета статті – на основі проведених досліджень запропонувати шляхи вдосконалення виробничо-збутової діяльності підприємства ЗАТ «Галичина».

Виклад основних результатів дослідження. Маркетинг є одним з найважливіших різновидів економічної й суспільної діяльності. Сутність його як управлінської діяльності полягає в тому, що вона спрямована на орієнтацію виробництва, створення різних видів продукції, яка відображає ви-

© Я.С. Янишин, Ю.П. Кашуба, 2014